

Posztkommunista kapitalizmusváltozatok – járadékalapú megközelítés

Gondolatok Mihályi Péter és Szelényi Iván két könyvéről¹

Mihályi Péter és Szelényi Iván két könyvét nem csak a szerzők személye köti össze – tartalmilag is szorosan kapcsolódnak. A posztkommunista kapitalizmusváltozatok jobb megértéséért 2019-es könyvükben a szerzők bevezették a járadékalapú megközelítés fogalmát. Ebben a kötetben a szerzőpáros napjaink egyenlőtlenségekről szóló vitájához kíván hozzájárulni: a társadalom felső 20 százalékára irányítja a figyelmünket, és a járadékok szerepét emeli ki az egyenlőtlenségek növekedésének a hátterében. A 2020-ban megjelent könyv a posztkommunista országok eltérő fejlődési pályáját elemzi a kapitalizmusváltozatok (*Varieties of Capitalism, VoC*) irányzatának keretein belül, miközben meghaladja, kiegészíti az uralkodó VoC-paradigmát – mind a tartalmi, mind a területi megközelítés kiszélesítésével. Az alábbiakban – rendhagyó módon – a később megjelent kötet ismertetésével kezdjük az írást, és a korábbi kötet tárgyalását beépítjük az utóbbi ismertetésébe, valamint utalunk a kötetek kapcsolódási pontjaira is.

Mielőtt azonban rátérnénk a tartalmi ismertetésre, érdemes kiemelni, hogy a kötetek jelentősen építenek mindkét szerző gazdag, de erősen „szerteágazó” korábbi munkásságára. Szelényi Iván elsősorban szociológus, míg Mihályi Péter makro-
közgazdász. Ugyanakkor számos korábbi közös cikk és ez a két közös könyv is jól bizonyítja, hogy kritikus, de elméletileg megalapozott érveléssel olyan gyümölcsöző együttműködést tudtak kialakítani az utóbbi években, amelyben a különböző perspektívák és nézetek gazdagítják egymást. Mindez az újszerű érvek és meglátások olyan kombinációját eredményezi, amely képes meggyőző magyarázatokkal szolgálni, és ezáltal lehetővé teszi napjaink politikai, gazdasági és társadalmi folyamatainak jobb megértését a posztkommunista országokban, Oroszországtól Kelet-Európán keresztül Kínáig. Nézetünk szerint az időben elsőként megjelent kötet hozzáadott értéke elsősorban elméleti jellegű: a szerzők visszahozzák a járadék fogalmát a köz-tudatba, és bevonják a magyarázó tényezők közé („*bring rents back in*” – 2019-es

¹ Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality. The Top 20%. Palgrave Pivot Series. Palgrave Macmillan (Springer), Cham, 2019, 156 o. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-03846-5>; és Varieties of Post-communist Capitalism. A Comparative Analysis of Russia, Eastern Europe and China. Studies in Critical Social Sciences. Vol. 157. Brill, Leiden–Boston, 2020, 253 o. <https://doi.org/10.1163/9789004413191>.

könyv, 5. o.). A járadékok ezen újszerű konceptualizálása lehetővé teszi a kapitalizmus jelenlegi formáiról és működéséről való gondolkodásunk elmélyítését, átalakítását. A másik kötet legfőbb erénye empirikus: a szerzők a posztkommunista kapitalizmus-változatok meghatározásán túlmenően nagyon szemléletesen és illusztratív módon mutatnak rá a változások dinamikájára és irányára, nemegyszer az irányváltásokra. A kötet egyik fő gondolata, hogy míg a piacgazdasági átmenet kezdeti időszakában a divergencia dominált, az elmúlt évtizedben számos, a konvergencia irányába ható változásnak lehetünk szemtanúi, bár e tekintetben a végső következtetést majd történelmi távlatból lehet levonni.

Továbbá előrebocsátjuk, hogy mindkét könyv mondanivalója, valamint a szövegekben található hivatkozások alapján megállapítható, hogy a szerzők napjainkban talán szokatlan módon – mondhatnánk, „kissé ódivatúan” –, rendkívüli mértékben építenek a klasszikus közgazdaságtani irodalmakra. Közlendőjük kiindulópontját olyan klasszikusok jelentik, mint Locke, Smith, Ricardo, Marx, de a leginkább Max Weber munkásságára építenek. Mindeközben természetesen a legújabb irodalmak sem maradnak ki: a 2019-es könyv kimondott célja, hogy reflektáljon, vitába szálljon a sokak által vitatott *Piketty* [2015] kötettel, miközben folyamatosan építenek más, az egyenlőtlenségek és járadékok, járadék-gazdaságtan témákban írt alapművekre is. A 2020-as könyv elsődleges témája az eltérő posztkommunista fejlődési utak, kapitalizmusváltozatok beható elemzése, amelyhez megkerülhetetlen Kornai János munkássága, de itt is megtalálhatjuk a legfontosabb VoC-szakirodalmakat éppúgy, mint a Kína, Oroszország vagy a kelet-közép-európai országokról író legfontosabb nemzetközi és hazai szerzőket.

Mindez a rendkívül kiterjedt szakirodalmi háttér azonban csak alátámasztja azt a kiemelkedően eredeti mondanivalót, amely új megvilágításba helyezi a jövedelem-egyenlőtlenségekről és járadékokról való gondolkodásunkat, valamint a kapitalizmus működési logikáját napjainkban, különös tekintettel a posztkommunista térségre. Az elméleti részek alapos olvasása – a sajnálatos módon az elmélettörténeti írásokat kevésbé ismerő fiatalabb közgazdász-generáció számára – akár kihívásokat is rejtegethet, de megéri átrágni magunkat mindkét kötet elméleti fejezetein, hiszen azok érdemi, újszerű meglátásokat tartalmaznak, és megkerülhetetlenek a két kötet főbb mondanivalójának a megértéséhez. Az alapvető hipotézisek alátámasztását szolgáló empirikus elemzések pedig bőven kárpótolnak a kezdeti nehézségekért. A második kötetben az utóbbi részek ugyanis – szinte *road movie* stílusban – nagyon szemléletesen és élvezetesen mutatják be a posztkommunista átmenet rögös és kacskaringós útjait a vizsgált országokban. A helyenként anekdotikus stílus és a könnyedebb hangvétel, valamint az összesen 18 szövegdobozban illusztrált kiemelkedő gazdasági és/vagy politikai szereplő „személyes életútja” kifejezetten élvezetes olvasmánnyá teszi a könyvet akár a kevésbé szakavatott, de érdeklődő olvasó számára is.

A Brill gondozásában 2020-ban megjelent könyv címe magyarul: Posztkommunista kapitalizmusváltozatok. Oroszország, Kelet-Európa és Kína komparatív elemzése. A kötet alapvető kutatási kérdése azt feszegeti, hogy egyes posztkommunista országok – köztük éppen a két legnagyobb –, amelyek a rendszerváltás után alapjában eltérő fejlődési pályákat jártak be, hogyan és miért mozdultak el napjainkra a radikális,

nacionalista, populista és illiberális rendszerek kiépítése felé. Távol áll a szerzőktől a Fukuyama-féle jövő bemutató „kinyilatkoztatás”; sokkal inkább a napjainkban megfigyelhető hasonló illiberális tendenciák hátterét, magyarázó tényezőit elemzik, a Kornai-hagyományokat követve, azaz „értéksemleges” módon, miközben ebben a könyvben is rendkívüli mértékben építenek a klasszikus közgazdászok (szociológusok) időtálló meglátásaira (Ricardótól Marxig és Webertől Polányiig).

A szerzők a posztkommunista országok eltérő fejlődési útjait három térség beható vizsgálatával illusztrálják: míg *Kína* a gyors gazdasági növekedés klasszikus példája, *Oroszország* a másik szélsőséges eset, ahol 1989 és 2016 között az egy főre jutó GDP gyakorlatilag stagnált. *Kelet-Európa* e tekintetben köztes esetet képvisel: bár korántsem homogén az országcsoport, hiszen Albániához, Lengyelországhoz vagy Szlovákiához viszonyítva Magyarország teljesítménye jelentősen elmaradt, és ezzel hazánk gyakorlatilag sereghajtó a csoportban. (Az összes posztkommunista ország teljesítményét jól összefoglalja a 2020-as kötet 2. táblázata, 26. o.)

A 253 oldalas írás összesen hét fejezetben keresi a választ a fenti kérdésre. A bevezetőt követő három fejezet elsősorban elméleti jelentőségű, míg az azt követő három fejezet (beleértve a konklúziót is) az eltérő posztkommunista fejlődési utakat mutatja be a kezdeti divergenciától indulva, a konszolidáció időszakán át napjaink legújabb változásait elemezve. Ez utóbbi tekintetében az új, illiberális posztkommunista fejlődési modell megjelenésével gyakorlatilag egy új, kvázi- vagy részleges konvergenciát figyelhetünk meg.

A mondanivaló kifejtése alapvetően az időbeli lefolyást követi, miközben az egyes országokra vonatkozó rövid, illusztratív esettanulmányok hol elkülönülten (alfejezetekben), hol integráltan jelennek meg a szövegben. Ugyanakkor a tematikus fejezeteket megfelelő arányban színesítik az országpéldák és a már említett, személyes életutakat tartalmazó szövegdobozok, ami izgalmas olvasmányt eredményez mind a „bennfenteseknek” (a posztkommunista térség szakavatottabb olvasóinak és/vagy kutatóinak), mind azon „kívülállóknak”, akik szeretnék jobban megérteni napjaink illiberális fordulatát (a posztkommunista térségben és azon túl is).

A bevezetőt követő második fejezetben a szerzőpáros meggyőzően érvel amellett, hogy Max Weber legitimációs elmélete, illetve annak általuk interpretált és kiegészített változata segíthet megérteni (és új elméleti alapokra helyezni) a kommunista és posztkommunista társadalmak egyedi jellemzőit. Három fő megállapítást emelhetünk ki (26–27. o.). 1. Az illegitim uralkodás kivételes esetnek tekinthető, és hosszú távon valószínűleg nem fenntartható. 2. A hatalomgyakorlás három alaptípusa (a modern bürokratikus, jogi-rationális; a tradicionális-patrimoniális; valamint a karizmatikus uralom) ideáltípusokat jelöl, és a valóságban ezek különböző kombinációit figyelhetjük meg. 3. Ezen három altípus mellett Weber legalább egyszer említést tett egy negyedik típusú hatalomgyakorlásról, amely az irányítottak akaratára (*Wille der Beherrschten*) általi uralkodást jelenti. És éppen ez utóbbi variáns segítségével tudják a szerzők magyarázni napjaink illiberális irányított demokráciáit (Oroszországtól Kelet-Európáig).

A harmadik fejezet ebben a weberi legitimációs megközelítésben kutatja, hogy vajon a különböző kommunista rendszerek között találhatunk-e legitim variánsokat.

Válasza igenlő: egyes esetekben a karizmatikus uralom – helyenként tradicionális elemekkel párosulva – legitimálni tudta a kommunista rendszert. A szerzők ennél is tovább mennek, és azt a „provokatív” hipotézist fogalmazzák meg, hogy a reformkommunizmus egyes esetekben a jogi-racionális uralom egyedi típusával kísérletezett, ami tényleges racionalitáson alapult.

A negyedik fejezet arról tanúskodik, hogy lehet és érdemes is visszahozni a ricardói „járadék” fogalmát a modern piacgazdaságok működéséről szóló közgazdasági és szociológiai gondolkodásba: így lehet igazán jól értelmezni a kapitalista piacgazdaságokban megfigyelhető jövedelmi és – ami még fontosabb – a vagyoni egyenlőtlenségek forrásait. Ahogy arra a jelen írás elején már utaltunk, itt kapcsolódik össze a legszorosabban a két kötet, hiszen ez az a pont, ahol a 2019-es kötet – amelynek címe magyarul Járadékvadászat, profitok, bérek és egyenlőtlenségek – főbb mondanivalóját összegzik a szerzők az új könyv egy fejezetébe sűrítve. És mi is megragadjuk az alkalmat, hogy kicsit bővebben szóljunk erről a műről is.

A Palgrave Macmillan gondozásában megjelent, 156 oldalas írás már műfaja tekintetében is érdekes és innovatív. A viszonylag új Palgrave Pivot formátum ugyanis valahol félúton helyezkedik el a tudományos cikk (vagy egy hosszabb verziójú vitaanyag) és egy rövidebb (250–300 oldalas) „klasszikus” monográfia között. Ezáltal lehetővé válik a szerzők számára, hogy az új kutatásokat a publikációs idő jelentős lecsökkentésével gyorsan közzétehesék, ugyanakkor ez az új, rugalmas közzétételi folyamat fenntartja a magas tartalmi és formai (valamint szerkesztési) minőséget, míg a digitális formátum lehetővé teszi a széles közönség elérését az egész világon.

A szerzők saját bevallása szerint a Piketty-könyvről alkotott hasonló véleményük világitott rá arra, hogy az alapvető kérdésekről nagyon hasonlóan vélekednek, és ezt követte az elmúlt évek közös gondolkodása, munkája, amelynek egyik fontos állomása a járadékokat új megvilágításba helyező elméleti mű.

Bár a 2008–2009-es válság megváltoztatta a szerzők globális kapitalizmusról alkotott véleményét, alapjában véve mindketten az úgynevezett globalisták táborába sorolják magukat. Nézetük szerint ugyanakkor nem lehet elmenni a mellett a Max Weberre visszavezetett felismerés mellett, hogy napjaink gazdasági és társadalmi alrendszerei egyre kevésbé osztályalapon, és egyre inkább rangalapon (*rank-based*) szerveződnek. Ezt Piketty nyomán refeedalizációnak is nevezhetjük (ebben – és talán csak ebben – egyetértenek a szerzők Pikettyvel). Ugyanakkor az említett francia szerzővel ellentétben Szelényi és Mihályi szerint a rangalapú, örökölhető privilégiumok nemcsak, sőt nem elsősorban a társadalom legfelső 1 százalékára (vagy 0,1 százalékára) korlátozódnak, hanem sokkal inkább jellemzők a felső középosztály köreiben. A társadalom legfelső 10–20 százalékára egyre inkább zárt társadalmi kapcsolatok jellemzők [azaz örökölhető társadalmi privilégiumok, amelyek eredete az elitoktatás, az örökölt vagyon vagy a rangnak megfelelő házasság (*assortative mating*) révén keletkező járadékok] (20. o.). Azaz a szerzők messze tovább mennek a jövedelemegyenlőtlenségek vizsgálatában, mint Piketty. Érvelésük középpontjában nem az egyenlőtlenségek (objektív vagy szubjektív) mértéke áll, hanem annak eredete. Egyik legfőbb állításuk mindezek alapján, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek akkor válnak központi társadalmi és gazdasági kérdéssé, ha a jövedelem és a vagyon elsődleges

forrása a járadék, és nem a profit. Egy ilyen helyzet aláássa a liberális piacgazdaságok teljesítményalapú legitimitását és a tőkebefektetések hatékonyságát.

A szerzők vitatkoznak tehát Pikettyvel, aki szerint a fejlett piacgazdaságokban a növekvő egyenlőtlenségek elsődleges oka a profitráta növekedési ütemhez viszonyított túlzott mértéke ($r > g$), ami hosszú távon a gazdasági növekedés lassulásához és ezáltal növekvő társadalmi elégedetlenséghez vezet. Szelényi és Mihályi meggyőzően érvel amellett, hogy érdemes megkülönböztetni a járadékokat és a profitot. A (versenyalapú) piacgazdaságokban a magasabb profitok és magasabb bérek hosszú távon gyorsabb gazdasági növekedést és nagyobb jólétet eredményeznek a többség számára. Bár feltételezésük szerint a járadékok nem járulnak hozzá a gazdasági növekedéshez, létezésük mégsem feltétlenül „ördögtől való” (7. o.). A szerzők a járadékok legalább 13 formáját különböztetik meg a ricardói típusú földjáradékoktól a monopolhelyzetből származó járadékokon át az egyéni adottságokon vagy versenyszerű edzésen alapuló többletjövödelmekig (részletesen lásd a 3. fejezetet és a 65. oldal táblázatát). Ezeket három fő csoportba sorolhatjuk: szolidaritási járadék, monopol-/kizsákmányolási járadék és innovációs járadék. Érvelésük szerint azonban a járadékok egyes formái akár szükségesek is lehetnek a társadalmi stabilitás vagy a piaci innovációk szempontjából, és éppen ezért a járadékok megkülönböztetése alapvető jelentőségű a kapitalizmus jelenbeli változatainak és működésének megértése tekintetében.

A járadékok új elméleti megközelítése során a szerzők John Locke munkaérték-elméletéből indulnak ki, de érvelésük szerint a járadékok és a profit megkülönböztetéséhez a weberi zárt és nyílt társadalmi kapcsolatok jobb elemzési eszközt kínálnak. A szerzők célja kifejezetten egy értéksemleges, értelmző elemzés a járadékok fajtáiról, keletkezéséről és hatásairól. Hangsúlyozzák, hogy minden piacgazdaságban van járadék, a kérdés az „egyensúly” megtalálása, a járadékvadászat szerepe, súlya. A túlzott járadékvadászat ugyanis állami kudarcokhoz (akár az állam bukásához) vezet, és negatív gazdasági és társadalmi következményekkel jár. A járadékvadászat gazdasági (és társadalmi) destruktív erejét számos példával illusztrálják a szerzők. A klasszikus példa a liberális piacgazdaságokban a piac meghódítása a nagyvállalatok által (*market capture by large corporations*), míg az átalakuló gazdaságokban a piac meghódítása az állami bürokrácia által (*market capture by state bureaucracy*). Napjaink államkapitalista rendszereiben gyakran megfigyelhető az állam meghódítása az oligarchák által (*state capture by oligarchs*) – erre a kései jelcini Oroszország a szélsőséges példa, de a 2000-es évek magyarországi tendenciáit is említhetjük.

Mindezen elméleti alapokon jutnak el a szerzők (a 2019-es könyv negyedik fejezetében) a felső középosztály társadalmi reprodukciójának elemzéséhez és ezzel kapcsolatban a könyv egyik legfőbb hipotéziséhez: a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésében a legfontosabb következményekkel járó változás nem a felső 1 vagy 0,1 százalék jövedelmének és vagyonának növekvő aránya, hanem a felső 10–20 százalékot reprezentáló osztályba és osztályból való relatív mobilitás csökkenése. A társadalmi hierarchia csúcán egyre inkább a „veleszületett” rangok számítanak, semmint egyéb tényezők.

A szerzők (az ötödik fejezetben) a posztkommunista átmenet legújabb szakaszát vizsgálva amellett érvelnek, hogy a járadékvadászat ebben a térségben sok szempontból

különbözik a fejlett piacgazdaságok gyakorlatától (habár a járadékvadász-magatartás alapvető mechanizmusai ott is megfigyelhetők). A piacgazdasági átmenet korai szakaszában a piacteremtés, a gyors privatizáció vagy a hazai tőkésosztály megteremtése során megkerülhetetlen a politikai elit szerepvállalása, de a későbbi időszakban – például az európai uniós források elosztása során – is hasonló folyamatokat figyelhetünk meg. A politikai befolyás túlzott terjeszkedése, domináns koordinációs mechanizmussá válása következtében az oligarchákat (a nemzeti tőkésosztályt) meghódíthatja a politikai elit (*oligarch capture by political elites*) – itt a legfontosabb példa a jecini Oroszország.

A következő fejezetben Szelényi és Mihályi azt vizsgálja, hogy milyen hatással van a globalizáció a járadékok képződésére. Mivel a globalizáció révén teret nyertek a multinacionális vállalatok, az általános vélekedés szerint ezek jelentős járadékjövdelemre tehetnek szert, ha monopolpozícióba kerülnek. Ezt ellensúlyoz(hat)ná az a tény, hogy a világpiacon többnyire más vállalatokkal versenyeznek, és a piaci verseny profitkereső magatartásra kényszeríti a vállalatokat. Ugyanakkor napjaink nacionalista, protekcionista gazdaságpolitikai ellene hatnak ennek.

A 2019-es könyv elméleti jelentősége kettős: egyrészt az egyenlőtlenségekről szóló tudományos vitába kívántak a szerzők becsatlakozni – ez az ambíció nézetem szerint megalapozottnak és sikeresnek mondható –, másrészt visszahozták a járadékokról való gondolkodást a közgazdaságtani kutatások főirányába. Mindezek alapján a kötet két legfontosabb gazdaságpolitikai következtetése: 1. Nem az egyenlőtlenség mértéke számít, hanem annak eredete. Ha az egyenlőtlenség növekedésének fő forrása a járadékok térnyerése, az alááshatja a liberális piacgazdaságok teljesítményalapú (meritokratikus) legitimitását és a tőkebefektetések hatékonyságát. 2. Félrevezető, hogy napjaink egyenlőtlenségekről szóló vitája elsősorban a leggazdagabb 1 vagy 0,1 százalékra koncentrál, miközben egyre növekszik a szakadék a felső 10–20 százalék és a többiek között, és az örökölt vagyon és előjogok miatt ezt a pozíciót a többség „meg nem érdemeltnek” tartja, ami a társadalom patrimonialis szerveződése irányába hat (aláásva a társadalmi kohéziót és stabilitást).

Visszatérve a 2020-as kötethez, annak ötödik fejezete a kommunizusból való kiút sokszínűségét vázolja fel, miközben az elemzés fókusza továbbra is a legitimációs kérdés. Azaz a szerzők arra keresik a választ, hogy milyen legitimációs megoldásokat figyelhettünk meg a kommunizmus bukását követően a modern piacgazdaságok kiépítése folyamán az egyes országokban. Már az előszóban Stark [1996] nyomán leszögezik a szerzők, hogy nem a kommunizmus romjain, hanem romjaiból építkezve kellett az új rendszereket – történelmi távlatban nagyon rövid idő alatt – felépíteni, így a posztkommunista kapitalizmusváltozatok nem érthetők meg a múltbeli rendszerek ismerete nélkül (4. o.). A szerzők jól illusztrálják, hogy a különböző helyi sajátosságok ellenére a kommunizmus évtizedei alatt bizonyos fokú konvergencia megfigyelhető az egyes országok fejlődési pályájában. A rendszerváltást követő első két évtizedben ezzel szemben különböző pályákat jártak be az országok, és a divergencia vált az uralkodó tendenciává: a vizsgált országok közül a kelet-európaiak kerültek legközelebb a nyugati liberális modellhez, még akkor is, ha ezt sajátos ismérvekkel (például patrimonialis jegyekkel) vegyítve tették. Oroszország gyakorlatilag visszatért a cári idők intézményi

megoldásaihoz, amelyben a tradicionális (patrimoniális) hatalomgyakorlás dominált. Míg Kína a saját, egyedi útját járva kezdett piacgazdasági átmenetbe, amelyben ugyancsak megfigyelhető a hagyományos (például konfucianus) elemek jelenléte (és amelyben a politikai elnyomást a társadalom széles rétegeihez lecsorgó gyors és tartós gazdasági növekedés ellensúlyozni, ha úgy tetszik, legitimálni tudta).

A hatodik – és talán legizgalmasabb – fejezet az ezredfordulót követő évtizedeket elemzi: elsőként a rendszerváltást követő konszolidáció évtizedét, majd a 2010-es években megfigyelhető illiberális fordulatot mutatja be szemléletesen és jól strukturált megközelítésben, amely legélesebben a putyini Oroszország példája által rajzolódik ki (de a szerzők számos párhuzamra és hasonlóságra hívják fel a figyelmet a magyar, sőt a kínai esettel is). Az orosz, szinte „klasszikusnak” tekinthető patrimoniális rendszer az ezredforduló után jelentős átalakuláson esett át, hiszen Putyin politikai ambícióit korlátozták a Jelcin alatt helyzetüket jelentősen stabilizáló oligarchák (akiket a szerzők nemegyszer bojároknak is neveznek – utalva azokra az orosz nemesekre, akik az uralkodó fejedelmek mellett relatíve független hatalomra tettek szert a cári Oroszországban).

Putyin tehát az illiberális fordulat egyik első, fontos mérföldköveként „politikai lojalitási vizsgára” bocsátotta a spontán módon kialakult orosz arisztokrácia tagjait, és csak azok kerülhettek be az új elit tagjai közé, akik feltétel nélkül behódoltak, és bizonyították, hogy nem rendelkeznek semmilyen politikai vagy egyéb ambícióval, ami ütközhetne az elnök „totális” hatalmával. A lojalitási vizsgán „megbukottak” vagyonát elkobozták, és egy új, lojális elit kiépítésére fordították. Szelényi és Mihályi meggyőzően érvel amellett, hogy ez alapjaiban változtatta meg a rendszer működési logikáját. Míg a patrimoniális (kvázifeudális) rendszerekben a vagyon egyszeri elosztása a tulajdonjogok stabil és tartós védelmével párosult, addig az új, prebendálisnak (közjövdelemtől függőnek) nevezett rendszerben a tulajdont az uralkodó „kénye-kedve” szerint újraoszthatja.² Azaz, ha úgy látja, hogy a tulajdonos politikai lojalitása megkérdőjeleződik, vagy csak egyszerűen túl nagy gazdasági hatalomra tett szert, ami által akár politikai ambíciókra is törhet az illető.

Ugyanakkor a putyini rezsim másik fontos legitimációs eleme a tradicionalista (neokonzervatív) ideológia, ami ugyancsak fontos az illiberális fordulat megértéséhez. Ezt a hagyományos értékekre összpontosító, posztkommunista neokonzervatív³ ideológiát a napjainkban oly gyakran hangoztatott értékek (a nemzet, egyház és család hármasa) köré építette fel, amelyek a hagyományosan patrimoniális orosz társadalomban is jó fogadtatásra találtak.

Végül a hetedik fejezet arra keresi a választ, hogy a putyini illiberális rendszer mennyiben lehet általános modell a posztkommunista országok számára. A magyar

² A szerzők részletesen bemutatják ennek különböző megoldási módjait, s a politikai kegyvesztettek szelektív kriminalizálásán, a magántulajdon átmeneti újraállamosításán keresztül a járadékgazdaság kiaknázásával bezárólag elemzik nemcsak az orosz, de a kínai és kelet-európai példákon keresztül is.

³ A szerzők hosszasan részletezik, hogy ez a posztkommunista neokonzervatív ideológia miben különbözik az Egyesült Államokban megfigyelhető neokonzervatív irányzattól, például a *Tea Party* mozgalomtól. A jelen írás tekintetében az egyik ilyen legfőbb eltérés az államhoz való viszonyulás: míg a posztkommunisták az erős államot a hagyományos társadalmi rend fenntartójának és védelmezőjének tekintik, az egyesült államokbeli neokonzervatívok a jeffersoni hagyományokat követve a minimális állam koncepciója mellett szállnak síkra.

olvasónak talán nem átütő erejű megállapítás, hogy a szerzők számos hasonlóságot és egy irányba mutató tendenciákat fedeznek fel a posztkommunista országok közelmúltban megfigyelhető politikai és gazdasági folyamataiban. Mindezek következtében adódik a kérdés, hogy vajon mennyire fenntartható napjaink posztkommunista illiberális modellje, miközben felmerül az a politikatudományokban visszatérő utódlási kérdés is, amely az erős, karizmatikus vezetőkre építő hatalomgyakorlás esetében oly gyakran rendszerszintű változásokhoz vezet. Ez a kérdés azonban már túlmutat a jelen írásokon.

A recenzióknak talán az egyetlen hiányérzete a tekintetben volt, hogy bár a könyv jó betekintést adott napjaink posztkommunista illiberális rendszereinek működési logikájába, a kapitalizmusváltozatok iskolája által elemzett főbb intézményi területek elemzése (szükség esetén kiterjesztése, módosítása) és ezek tükrében a modell operacionalizálása elmaradt. Ez természetesen nem feltétlenül kritika, inkább további kutatási irányt jelenthet. A két kötetben természetesen számos további új (elméleti és empirikus) kutatási irány is kirajzolódik, amelyek jó kiindulópontot jelenthetnek a további kutatások számára. Ilyen e rövid ismertetés kereteit meghaladó, de a könyvben időről időre visszatérő téma az új típusú populizmus terjedésének eltérő okai a világ országaiban vagy a globalizáció legkülönbözőbb következményei mind a kapitalizmus működése, mind a politikai és társadalmi átrendeződés tekintetében.

Végezetül tiszta szívből ajánlom a könyveket a térségünk vagy napjaink politikai, gazdasági és társadalmi folyamatai iránt érdeklődőknek. Mindkét kötet főbb gondolatai jól érthetők és értelmezhetők a tágabb közönség számára is, miközben minden egyes szóznak, hivatkozásnak jelentősége van, és ezáltal a szakavatottabb olvasót továbbgondolásra, továbbolvasásra készítetik. A két kötet ezáltal hasznos lehet mind a politikai döntéshozók, döntéseket előkészítő hivatalnokok, a tudatos és tájékozódni kívánó állampolgárok számára, mind az akadémiai szféra képviselői, kifejezetten a posztkommunista térséget kutató mester- és PhD-szintű hallgatók, oktatók, kutatók számára is. Említésre méltó hír, hogy 2020 augusztusában a 2019-es *Rent-Seekers, Profits, Wages and Inequality* című könyv orosz nyelven is megjelent a moszkvai *Magisztr* kiadó gondozásában.

Hivatkozások

- PIKETTY, T. [2015]: *A tőke a 21. században*. Kossuth Kiadó, Budapest.
 STARK, D. [1996]: *Recombinant Property in East European Capitalism*. *American Journal of Sociology*, Vol. 101. No. 4. 993–1027. o. <https://doi.org/10.1086/230786>.

Ricz Judit